

Olasz szabadsághős emlékét őrzi (A Monti ezredes utca névadása)

Pete László

italianista, egyetemi docens, Debreceni Egyetem

Debrecen történetében jó néhányszor találkozhatunk olaszokkal (itáliaiakkal), bár e kapcsolatok többnyire esetlegesek voltak. Kisebb jelentőségű előzmények után az első igazán fontos találkozásra a 18. század első felében került sor. Giovanni Battista Carlone olasz építőmester egész műhelyével városunkba költözött, hogy 1721-ben elkezdjék a Szent Anna-templom építését. A Carlone-terv szerint épült templomot 1746-ban szentelték fel. A kivételesnek számító együttműködés után a következőre évszázadot kellett várni. 1849. március 25-én, a szabadságharcát vívó ország akkori fővárosában, Debrecenben alakult meg – a rövidesen Alessandro Monti¹ ezredes parancsnoksága alá kerülő –, több mint 1100 főt számláló olasz légió, amely június 19-ig állomásozott a városban. Újabb közel negyven év múlva, 1886-ban érkeztek Észak-Olaszországból Debrecenbe a Vidoni testvérek, akik egészen 1947-ig híressé vált szalámigyárat működtettek a mai Monti és Domb utca közötti részen. Csaknem két évtizeden keresztül (1929–1947) a város kulturális életének aktív részeseként, több mint 100 taggal működött egy olaszbarát egyesület Debrecenben, a Monti Kör. Ugyanerre az időszakra esett, hogy Debrecen egyik utcáját Monti ezredes utcává keresztelték át. A két világháború közötti időszak más területeken is gazdagította a debreceni-olasz kapcsolatokat. Ezekben az évtizedekben a budapesti Olasz Kultúrintézet egy fiókintézetet tartott fenn Debrecenben, amely az olasz nyelv és kultúra terjesztését szolgálta. 1923-ban kezdődött el az olasz nyelv oktatása az egyetemen, ami 1941-ben vezetett az Olasz Intézet megalapításához. 1950-ben az olasz szakot megszüntették, majd 1993-ban indulhatott újra. Az 1927 óta működő debreceni Nyári Egyetem hallgatói között az olaszok igen jelentős létszámban képviselték magukat, bizonyos években ők voltak jelen a legnagyobb szám-

¹ Olaszországban több nemesi családnév is a *monte* (hegy) szóra vezethető vissza, amelyek a latin *De Montibus* vagy *De Monte* elnevezésekből alakultak ki. A magyar olvasó számára ismerősen csenghet a Monti név: az irodalomszeretők Vincenzo Monti (1754–1828) költeményeire gondolhatnak, a zenekedvelők pedig Vittorio Monti (1868–1922) *Csárdás* című szerzeményét – amit rendszerint *Monti-csárdás*ként adnak elő – idézhetik fel. Az említett és az itt tárgyalt személyek között csupán névrokonsági kapcsolat állt fenn.

ban. Jelenlétük gazdag olaszországi sajtóvisszhangot keltett, ami Debrecen város hírnevének is jót tett.

A fenti vázlatos áttekintésből is kitetszik, hogy a debreceni olasz vonatkozású kapcsolatok meghatározó alakja Monti ezredes volt. Báró Alessandro Monti illusztris ősokeket felvonultató, gazdag hagyományokkal rendelkező, hazafias szellemiségű családban született 1818. március 20-án a lombardiai Bresciában. A bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után zászlósként a császári-királyi hadsereg 10. gyalogezredében szolgált, 1842-től pedig – főhadnagyként – a 2. (Hohenzollern) könnyűlovas ezredben, ahol öt év múlva kapitánnyá léptették elő. Úgy tűnt, hogy a franciául és németül is kiválóan beszélő fiatal tiszt fényes karriert futhat be Európa egyik legjobbnak tartott hadseregében, ám 1848-ban, honfitársai oldalára állva, részt vett az itáliai forradalmi eseményekben, vezető szerepet játszott Brescia felszabadításában. A nemzetőrség parancsnokhelyettese lett őrnagyi rangban, majd a bresciai ideiglenes kormány a város és a tartomány katonai parancsnokává nevezte ki, végül a Tirolban harcoló olasz hadosztály vezérkari főnökeként több csatában is kitüntette magát. Egyik ilyen alkalommal még a csataterén alezredessé léptették elő. Az olasz főszereg custozai veresége (július 23–25.) után a tiroli hadosztály is visszavonult a Szárd Királyság területére. Miután nem sikerült felvétetnie magát a piemonti reguláris hadseregbe, Monti Torinóban élt téltlenségre kárhóztatva 1848 decemberéig, amikor a piemonti kormány diplomáciai megbízással Magyarországra küldte. Ekkor ismerték el ugyanis Piemontban magyar követként báró Splény Lajost, ami azért rendkívüli esemény, mivel ez egyben a független Magyarország elismerését is jelentette. Splény az egyetlen az egész szabadságharc alatt, akit valamely külső hatalom mint hivatalos követet elismert és – a kölcsönösség értelmében – tényleges követváltással viszonzott.

Az újonnan kinevezett kormányfő, Vincenzo Gioberti részletes követutasításokkal látta el Montit. A küldetés egyik fő célja a közvetlen katonai együttműködés előmozdítása, aminek az érdekében a „követ magyar lobogók alá hívja mindazokat az olaszokat, akik egyelőre osztrák zászlók alatt harcolnak”. A másik, rövidtávon megvalósítható és megvalósítandó célkitűzés, amelynek szintén komoly előzményei vannak a piemonti külpolitikában, a magyar-szláv megbékélés előmozdítása a közös olasz–magyar–délszláv osztrákellenes összefogás létrehozása. Az utasításokon túl Monti kapott a miniszterelnöktől egy ajánlólevelet és egy útlevelet is. Az ajánlólevelet Kossuthhoz címezte, amelyben tolmácsolta az uralkodó csodálatát, illetve barátságos fogadtatást kért a piemonti követ számára. A Jacques Taylor kereskedő névre kiállított angol útlevelekre azért is szükség volt, mivel az osztrák kormány nem fogadta el Monti tiszt rangjáról való lemondását, hanem felségsértő katonaszökevénynek nyilvánította, s így elfogása esetén kötélt általi halál várt volna rá.

Alessandro Monti báró ezredes

Mindenesetre 1848 végére Monti mindkét vágya megvalósult: alezredes lett a piemonti reguláris hadseregben és kinevezték magyarországi követté. Monti még decemberben útra kelt, azonban – többszöri próbálkozás és veszélyes balkáni kalandok után – csak 1849. május 10-én tudott Magyarországra területére lépni. Erre az időre viszont megbízatását már visszavonták, ugyanis a piemonti hadsereg márciusban döntő vereséget szenvedett az osztrákoktól, Gioberti miniszterelnököt pedig menesztették. Monti így magánemberként indult Magyarországra. A határon való átjutás után azonnal Debrecenbe sietett Kossuthhoz, ahová még május 20. előtt megérkezett. Május 25-én Kossuth Lajos kormányzóelnök kinevezte a szervezés alatt álló olasz légió parancsnokává. Monti saját kérésére került a légió élére, ugyanis miután diplomáciai missziója kudarcba fulladt, a Giobertitől kapott utasításoknak legalább a hadi vonatkozású részeit megpróbálta teljesíteni: egy csapattestbe gyűjteni a Magyarországon tartózkodó valamennyi olasz katonát.

Az ezredessé előléptetett Monti nagy lelkesedéssel vetette bele magát a légió szervezésébe, a legapróbb részletekkel is foglalkozott. Néhány nap múlva a magyar kormány egy díszes selyemzászlót adományozott az olasz légiónak, amelyet ünnepélyesen avattak fel Debrecenben. A szabad szélein nemzetiszínű rojtozással szegélyezett zászlólap egyik oldalán Magyarország és a Szárd Királyság egymás mellé helyezett, olajágkoszorúval övezett címere található piros–zöld hullámvonalú keretben, a másik oldalára egy kétnyelvű felirat került: „Éljen a Magyar-Olasz-Unió – Éljen a szabadság! Viva l’Unione magiario-italica. Viva la libertà!” A tavaszi hadjárat sikereinek köszönhetően egyre nagyobb számú olasz katona hagyta el a császári lobogókat, hogy a magyar oldalra álljon, s a hadifoglyok közül is többen felvételüket kérték az olasz légióba. Ennek is köszönhetően a légió június közepén már hat századból álló teljes zászlóaljzat alkotott, tisztikara pedig 19 főből állt.

Az olasz légió zászlajának előlapja

A légió június 19-én hagyta el Debrecent: először Szolnokra irányították, de néhány napos tartózkodás után továbbküldték Szegedre, ahova július elején érkezett meg. Az időközben 1100 főre gyarapodott olasz légiót július 29-én mozgósították, amikor a visszavonuló magyar honvédsereg a jelentős osztrák–oroszfőlény ellenében egyre kilátástalanabb helyzetbe került. Monti ezredest hadosztályparancsnokká nevezték ki, és az olasz légiót is magában foglaló hadosztályt

augusztus 2-án Törökkanizsára rendelték, hogy megakadályozza Haynau serege jobb szárnyának átkelését a Tiszán. A légió átesett a tűzkeresztségen, de súlyos veszteségeket szenvedett. Az augusztus 5-i szőregi csatában az olaszok ismét derekasan harcoltak: zárt négyszöget alkotva sorra verték vissza a császári lovasság támadásait. Az olasz légió kitarásával nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a fáradt, harci kedvben megrendült magyar sereg zömének jelentősebb veszteségek nélkül sikerült visszavonulnia. A hátráló magyar csapatok Óbessenyőnél és Csatádnál súlyos utóvédharcokra kényszerültek, mindkét alkalommal főszerephez jutott a légió. Öt napi folyamatos utóvédharc után az augusztus 9-i temesvári csatában a jobbszárnyon küzdöttek az olaszok.

Amint bizonyossá vált a magyar ügy kilátástalansága, a Monti ezredes által vezetett olasz légió – a lengyel légióval és több ezernyi magyar honvéddel együtt – Orsován keresztül szerb földre menekült. Az olaszok augusztus 20-án lépték át a határt, de ekkor már csak 445-en maradtak: a légió jóval több, mint fele nem egészen három hét leforgása alatt odaveszett. Rövidesen közvetlen török ellenőrzés alá, Vidin városába kerültek. A rájuk leselkedő veszélyek itt sem szűntek meg. Ausztria követelte egykori alattvalóinak kiadatását, a török udvar azonban ezt visszautasította. Azt viszont lehetővé tették, hogy egy osztrák tiszt agitációt folytasson a menekültek között. Az amnesztia ígéretére több ezren visszatértek, köztük mintegy 170 olasz is. További 15 főt veszített az olasz légió az által, hogy felvették a muzulmán hitet a biztos megmenekülés reményében. Egy idő után a menekülteket szétválasztották, a vidini táborból különböző helyekre szállították őket. Az olaszok, immár csak 257-en, november 1-jén Gallipoli kikötővárosba indultak. Több hónapos, az osztrák–piemonti viszonyból adódó huzavona után 1850. március 14-én végre elindulhattak Itália felé. Hajójuk május 5-én futott be Szardíniára, Cagliari kikötőjébe. Monti ezredes 1850. június 14-én utolsó napiparancsát intézte a légió végsőkig kitartó tagjaihoz. A magyarországi olasz légió ezzel hivatalosan is feloszlott. Maga Monti, mivel a piemonti hadsereg még alezredesi rangját sem ismerte el, csalódottan visszavonult. Aktív tevékenységét erősen megromlott egészségi állapota jelentős mértékben korlátozta, súlyos betegsége szűkre szabta életét. Mindössze 36 éves volt, amikor 1854. május 22-én elragadta a halál.²

² Fontosabb munkák Alessandro Montiról és a magyarországi olasz légióról: Bettoni-Cazzago, [Francesco]: *Gli italiani nella guerra d'Ungheria 1848–49*. Storia e Documenti, Milano, 1888; Pierantoni, Augusto: *Il colonnello Alessandro Monti e la Legione Italiana in Ungheria*, Roma, 1903; Berkó István: *Az 1848–49. évi magyar szabadságharc olasz légiója*. In *Hadtörténelmi Közlemények* 1926, 443–479.; Jászay, Maddalena: *Italia e la rivoluzione ungherese*, Budapest, 1948; Hermann Róbert: *Az olasz légió a magyar szabadságharcban*. In *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.

Az olasz légió és parancsnoka által tanúsított bátorság és példamutató önfeláldozás nem maradt visszhang nélkül. Kossuth Lajos kormányzóelnök az alábbi – Arad, augusztus 11. keltezésű, de valószínűleg az emigrációban, augusztus végén írt – levelet küldte Monti ezredesnek: „Becsületbeli kötelességemnek tartom, hogy Önnek és a parancsnoksága alatt álló olasz légióknak különös köszönetemet fejezzem ki azon valóban katonás magatartásért, amelyekkel Ön és derék légiója az ezen hónap kezdete óta a Bánságban lefolyt kemény harcokban állandóan kitüntették magukat. Ezzel a légió olyan rokonszenvét bizonyította Magyarországra, amelyekre nemzetem mindig hálással fog emlékezni.”³

Az utókor valóban megőrizte Monti ezredes emlékét,⁴ Debrecen városa kiváltképpen. A Monti Kör meghívására Debrecenbe látogató Alessandro Augusto Monti báró milánói egyetemi tanár, Monti ezredes unokája, 1935-ben a városnak adományozta nagyapja bronz mellszobrát, amely jelenleg is a Déri Múzeumban látható. Monti ezredes 1849. évi debreceni szereplését e folyóirat hasábjain korábban már bemutattuk,⁵ és a nevét viselő olaszbarát egyesület történetét is feldolgoztuk,⁶ a továbbiakban pedig a róla elnevezett, a Burgundia és az Ötmalom utca között húzódó utca névadását járjuk körül röviden.

A forradalom és szabadságharc 80. évfordulójának megünneplésére a magyar–olasz politikai közeledés

Szerkesztette Orosz István és Pölöskei Ferenc. Budapest, 1994, 319–332.; Pete László: *Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban*, Debrecen, 1999.

³ Kossuth Lajos *Összes Munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. Sajtó alá rendezte Barta István. Budapest, 1955, 847.

⁴ Budapesten a Múzeumkertben 1931-ben avatták fel Monti ezredes mellszobrát, a Rómában élő Kuzmik Lívia bresciai Monti-szobrának másolatát, Szeged-Szőregén pedig 1929-ben emléktáblát állítottak „Di Monti Sándor báró ezredesnek” és az olasz légióknak, majd 2009-ben kialakították a Monti Sándor parkot.

⁵ Pete László: *Az olasz légió Debrecenben (1849)*. Debreceni Szemle 1999/3, 387–402.

⁶ Pete László: *Olaszbarát egyesület Debrecenben. A Monti Kör (1929–1947)*. In *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2000–2001*, Debrecen, 2001, 109–118.

is hatással volt. Az 1920-ban Berzeviczy Albert elnökletével megalakult Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesület 1929-ben nagyszabású konferenciát és ünnepséget rendezett Budapesten Monti ezredes és az olasz légió emlékére. Ennek keretében magas rangú olasz és magyar állami méltóságok jelenlétében avatták fel a Múzeumkertben a *Forum Romanum*-ról származó antik oszlopot, az olasz állam ajándékát. Ezekhez az eseményekhez köthető a debreceni utcanévadás is. Maga az ötlet a Debrecenben oktató dr. Wallisch Oszkár egyetemi olasz lektortól származott, aki javaslatával a Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesületet kereste meg.⁷ Az egyesület elnöke 1928. június 25-én levélben fordult Debrecen polgármesteréhez: „Az elnökletem alatt álló Korvin Mátyás magyar–olasz Egyesület f. hó 12-én tartott választmányi ülésén azt az egyhangú határozatot hozta, hogy Méltóságodnál, mint Debrecen szabad királyi város polgármesterénél javasolni fogja Debrecen szabad királyi város egyik főútvonalának, vagy terének Alessandro Montiról, az 1848/49 szabadságharc olasz légiójának hős parancsnokáról való elnevezését.”⁸ A kérés meghallgatásra talált, elsőként Debrecen szabad királyi város Múzeuma és Közművelődési Könyvtára Felügyelő Bizottsága tárgyalta 1928. október 18-i ülésén: „A Múzeumi Bizottság előadó [Zoltai Lajos – P. L.] javaslatára ugyanazzal a meleg érzéssel, amelyből a Korvin Mátyás egyesület is alakult és működik, rokonszenvvel a hatalmas olasz nemzet iránt, amely először értette meg és ítélte el a Magyarországgal elkövetett trianoni szörnyű igazságtalanságot: véleményezi a Tekintetes Tanács előtt, hogy Debrecen város belterületén valamelyik fejlődni képes ucca [sic!] gróf Alessandro Montiról [valójában báró – P. L.], akinek emlékét Budapesten a Forum Romanum ajándékkul kapott egyik antik márvány oszlopa fogja hirdetni, »Monti ezredes« uccának neveztesse el. A Múzeumi Bizottság erre alkalmas megfelelő uccának a Domb uccát tartja, mint ahol kis olasz kolónia keletkezett és olasz vezetés alatt különleges debreceni húsipari telep virágzott fel.”⁹ A bizottsági jegyzőkönyv idézett utolsó mondata a Vidoni családra utal, amely 1886-ban érkezett Debrecenbe, és évtizedeken keresztül híres szalámigyárat működtetett a városban.¹⁰ A Jog- és Pénzügyi Bizottság november 24-én tartott ülésén szintén a Domb utcát javasolta átkeresztelni.¹¹ A döntés a Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén,

⁷ Zambra Alajosnak, a Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesület alelnökének levele Wallisch Oszkárhoz. Budapest, 1937. március 17. Másolat. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (MNL HBML) XV. 22/d. 1. (Csobán Endre levéltári hagyatéka) 284.

⁸ MNL HBML IV. B. 1405/b (Debrecen város tanácsának iratai. Tanácsi iratok) 17 455/1928. IV.

⁹ Uo. 26 883/1928. IV.

¹⁰ Blaskó Barbara: *Sornicótól Debrecenig. A Vidoni-szalámi története*. In Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXXII., 175–191.

¹¹ MNL HBML IV. B. 1405/b. 29 779/1928. IV.

november 29-én született meg. A két említett bizottság által ajánlott Domb utcával szemben „a városi Tanács a Magoss uccát javasolja Monti ezredes uccának elnevezni, mert városunkban már van Magoss György tér és a két hasonló elnevezés félreértésekre adhatna alkalmat”. A Törvényhatósági Bizottság a városi tanács javaslatát fogadta el.¹² A Magoss (írták Magos és Magas alakban is) utca elnevezése arra utal, hogy állítólag valamikor itt volt földrajzilag a város legmagasabb pontja (a szomszédos Domb utca elnevezés is ezt erősíti). Egykori közlés szerint ennek az utcának a közepe táján állt a Tikos-ház, ahonnan le lehetett látni a vasúti pályaudvarra.¹³ Az utca elnevezésével kapcsolatos közigazgatási eljárás azzal ért véget, hogy a városi tanács a Törvényhatósági Bizottság határozatát, amellyel a Magoss utca nevét Monti ezredes utca névre változtatta, 1929. január 17-én tudomásul vette.¹⁴

Debrecen városában jelenleg 1821 névvel ellátott közterület van, és ebből mindössze 15 viseli nem magyar személy nevét.¹⁵ Legtöbbjük a világirodalom, a reformáció, a technika és a tudomány nemzetközileg ismert alakja: a névadás ebből eredeztethető, közvetlen kapcsolatuk nem volt a várossal. Átmenetet képez Michiel Adriaeszoon de Ruyter, a Nápolyba hurcolt protestáns lelkészek megszabadítója.¹⁶ Azok közül, akiről utcát neveztek el, csupán hárman jártak Debrecenben: II. János Pál pápa egy napot töltött a városban, elterjedt magyar nevén Dembinszky Henrik honvéd altábornagy két alkalommal néhány napot, Monti ezredes pedig egy egész hónapot.

¹² Uo. 771/1928. IV.

¹³ MNL HBML Adattára 250–85/b.

¹⁴ MNL HBML IV. B. 1405/b. 31 477/1928. IV.

¹⁵ Bazsa György: *Cívisszellemiség és önarckép Debrecen utcaneveiben*. In Debreceni Szemle 2020/2, 193–199.

¹⁶ Pusztai Gábor: *Admirális a reformátorok között. (A debreceni Ruyter utca névadójáról)*. In Debreceni Szemle 2020/2, 137–147.